

Sławomir Wojs*
(Kraków)

Organizacje ziemiańskie na terenie Galicji (1906–1919). Struktury, cele i zadania

Abstract

The article reviews the history of landowners' organisations in Austrian Galicia in a systematic manner. Its first part discusses the circumstances that contributed to the creation of separate landowners' organisations. In addition to associations of large estates such as the United Conventions of Agricultural Circles (*Zjednoczone Zjazdy Kół Rolniczych*) and Soil Circles (*Kółka Ziemia*), which aimed at self-education, the phenomenon of the Landowners' Union (*Związek Ziemiań*) is also tackled. This was an institution of a banking character established to address one of the most serious problems standing in the way of further development and expansion: the lack of capital. In order to remedy that problem, the Landowners' Union issued long-term loans to its members. In the next place, the process leading to the unification of landowners' associations and the creation of Landowners' Circles (*Kółka Ziemiańskie*) is analysed, which put an end to the dualism of associations that existed in Galicia. The statutes of the respective organisations are discussed in a synthetic manner; readers will find out their nature, functions, and purposes.

Keywords: organisations, landowners, statute, large estates, agricultural associations

Słowa kluczowe: organizacje, ziemianie, statut, wielka własność, stowarzyszenia rolnicze

W XIX wieku Polacy żyjący w zaborze austriackim podjęli starania o utworzenie reprezentacji rolnictwa krajowego, a pierwszy statut takiej organizacji został zaprojektowany już w 1830 roku. Potrzebę utworzenia instytucji widział książę Leon Sapieha¹, który tak przedstawiał jej główne zadania: „pobudzić umysły do pracy nad dźwignięciem rolnictwa, wskazać do tego najwłaściwsze drogi, dowiadywać się o zaprowadzonych gdzie indziej poprawach i te starać się w całym kraju rozpowszechniać, kształcić ludzi do wszelkiej gałęzi gospo-

* Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, e-mail: slawomir.wojs@interia.pl;
Orcid ID: 0000-0002-9100-9830

¹ A. Szklarska-Lohmann, 1994, s. 81–83.

darstwa”². Jednak mimo intensywnych zabiegów statut został zaakceptowany przez rząd krajowy dopiero kilkanaście lat później, w wyniku czego w 1845 roku zawiązało się „C. k. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie” (GTG) z siedzibą we Lwowie, na którego czele stanął wspomniany ks. Leon Sapieha. Choć wypadki roku 1846 zepsuły relację między ziemiaństwem a chłopami³, już w dwa lata później udało się założyć pierwszą niższą szkołę rolniczą w Łopuszce, nieopodal Jarosławia. W tym samym roku namiestnikiem Galicji został ziemianin, hrabia Agenor Gołuchowski⁴, którego poparcie dla GTG było bardzo istotne i umożliwiło rozwój towarzystwa. Stopniowo zmieniał się też stosunek władz monarchii do posiadaczy ziemskich, czego następnym dowodem było objęcie teki ministra rolnictwa przez hr. Alfreda Potockiego⁵. Dzięki jego staraniom towarzystwo z budżetu wiedeńskiego otrzymało skromne środki na rozwój swej działalności.

W tym samym czasie powstało Towarzystwo Rolnicze Krakowskie (TRK). Zawiązało się 10 listopada 1845 roku, zaś z końcem tego roku (30 grudnia) zostało zatwierdzone przez Senat Rządzący Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Pierwszym prezesem został wybrany Wincenty Weryho-Darowski⁶. Kładąc nacisk na edukację rolniczą, Towarzystwo wydawało: „Kalendarz Rolniczy”, „Szkołę Ludu” i oficjalny organ „Tygodnik Rolniczy”. Dla podniesienia wiedzy praktycznej kupiło również m.in. podkrakowski majątek Czernichów i tam urządziło zakład naukowy o charakterze szkoły wyższej, ponadto prowadziło szkołę gorzelniczą oraz założyło szkoły ogrodnicze w Tarnowie i Łańcucie⁷. Ogromne zasługi w dziedzinie oświaty rolniczej TRK są tematem na osobne opracowanie.

Jednak najszerzej oddziałującą na społeczność wiejską organizacją było powstałe w 1882 roku Towarzystwo Kółek Rolniczych (TKR). Jego założycielami byli m.in. ks. Jerzy Czartoryski⁸, Bolesław Augustynowicz⁹ i arcybiskup Mikołaj Isakowicz¹⁰. Celem tego stowarzyszenia było również szerzenie oświaty rolniczej, organizacja handlu krajowego i tworzenie więzi solidarności na wsi. W ramach swej działalności kierowanej do mniejszej własności ziemskiej Kółka Rolnicze organizowały m.in. kursy rolnictwa, hodowli, ogrodnictwa, pszczelarstwa. Kursy trwały 2–3 miesiące i odbywały się w formie wędrownych szkół rolniczych. TKR starało się podnieść poziom cywilizacyjny mniejszej własności, m.in. wspierało czytelnictwo na wsi poprzez coroczne fundowanie bezpłatnych bibliotek w stu kółkach rolniczych¹¹. Działalność Towarzystwa

² B. Janowski, 1938, s. 36–38.

³ Rabacja galicyjska – antyszlacheckie zbrojne wystąpienia chłopów galicyjskich w lutym i marcu 1846 r., inspirowane przez lokalną administrację austriacką.

⁴ S. Kieniewicz, 1959, s. 257–260.

⁵ J. Zdrada, 1982, s. 762–766.

⁶ J. A. Lippoman, 1898, s. 13–14.

⁷ J. Osmecki, 1938, s. 39–40.

⁸ S. Kieniewicz, 1938, s. 278–279.

⁹ M. Tyrowicz, 1935, s. 185.

¹⁰ [Red.], 1962, s. 170–171.

¹¹ J. Osmecki, 1938, s. 41.

wyglądała imponująco zwłaszcza w liczbach. Pamiątkowe wydanie czasopisma „Rolnik”¹² przytacza w 1913 roku liczbę 2 098 kółek, w których uczestniczyło 84 952 członków¹³.

W latach 1901–1902, w okresie żniw na terenie najżyźniejszych części Wschodniej Galicji wybuchł strajk robotników rolnych narodowości ruskiej i polskiej. Wielką rolę w doprowadzeniu do niego odegrała agitacja prowadzona przez socjalistów¹⁴. Strajk był skierowany przeciwko polskim właścicielom ziemskim. Zamieszki, wg liczby podawanej przez Ignacego Daszyńskiego¹⁵, ogarnęły 24 powiaty i 500 gmin Galicji Wschodniej¹⁶. Strajkujący domagali się głównie podniesienia płacy godzinowej za pracę na roli oraz przyznania im ziemi na własność. Wszystkie stronnictwa polskie w Kole Polskim w Wiedniu potępiały te wydarzenia, widząc w nich ruch separatystyczny, który przyszedł Polsce sprawi jedynie kłopot. Tylko socjaliści wspierali chłopów (głównie Rusinów) w ich pretensjach. Fakt ten jest tym bardziej niezrozumiały, że socjaliści, z Ignacym Daszyńskim na czele, tym samym zaprzeczali polskości tych obszarów. Sam Ignacy Daszyński, wspierając Rusinów przeciwko m.in. ziemianom, zapomniał, że to właśnie przedstawiciel tego środowiska, hr. Władysław Łoś, uratował jego edukację, kiedy otrzymał „wilczy bilet”, oraz umożliwił mu wyjazd na dalszą edukację do Szwajcarii¹⁷.

Dogłębnej analizy strajków ruskich w Galicji Wschodniej dokonał dr Jan Rozwadowski w swojej pracy *Bezrobocie ruskie w r. 1902. Uwagi o jego terenie*¹⁸. Zwracał w niej uwagę, iż strajki Rusinów mają charakter antypolski i są pierwszym działaniem mającym zmierzać do wypchnięcia Polaków z terenów Wschodniej Galicji. Nawoływał do przeciwstawienia się tym ruchom poprzez organizowanie się społeczności polskiej i większych właścicieli ziemskich we Wschodniej Galicji¹⁹. Autor podał iż strajk obejmował 20 powiatów, a więc o 4 mniej niż wskazywał Daszyński. Dane Rozwadowskiego, jako pisane po zbadaniu zagadnienia, z perspektywy blisko dwóch lat, w oparciu o wcześniejsze badania statystyczne tego terenu, należy uznać za właściwe.

W związku z wszystkimi tymi wydarzeniami w pierwszej dekadzie XX wieku dostrzegalna była tendencja zmierzająca do organizacyjnego rozdzielania drobnych rolników od ziemian, bowiem pierwsze lata funkcjonowania wspomnianych towarzystw zrzeszających ogół rolników ujawniły różnice między nimi. Nie dało się połączyć interesów i potrzeb właścicieli większych, średnich i mniejszych obszarów rolnych. Rolnictwo mniejsze, a więc uboższe, stało na dużo niższym poziomie cywilizacyjnym i innowacyjnym niż majątki ziemiańskie. Towarzystwa działające dla dobra ogółu rolnictwa nie były w stanie pogo-

¹² „Rolnik” – czasopismo dla gospodarzy wiejskich, organ urzędowy c.k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego. Wydawany we Lwowie w latach 1868–1939.

¹³ J. Osmecki, 1938, s. 41.

¹⁴ Galicyjska Partia Socjaldemokratyczna

¹⁵ J. Feldman, 1938, s. 448–454.

¹⁶ I. Daszyński, 1902, s. 1.

¹⁷ S. Łoś, 2017, s. 62.

¹⁸ J. Rozwadowski, 1904.

¹⁹ Ibidem, s. 110.

dzić coraz bardziej rozbieżnych interesów²⁰. Doprowadziło to do wytworzenia się szeregu organizacji mających reprezentować konkretne środowiska, klasy społeczne. W tym tekście chciałbym skupić się na organizacjach powstałych z inicjatywy największych posiadaczy ziemskich, czyli ziemian.

1. Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych (1906–1917)

Spośród działających na terenach galicyjskich organizacji ziemiańskich pierwsza była zarejestrowana w 1906 roku pod nazwą „Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych”. Towarzystwo na swoją siedzibę wybrało Lwów. Działało nieprzerwanie do wybuchu I wojny światowej w 1914 roku. Datą końcową jego istnienia, w tym kształcie, był 1917 rok. W statucie zadeklarowano, iż „działalność jego rozciąga się na Galicję wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim i na Bukowinę”. W rzeczywistości Koła Zjazdów tworzyły się wyłącznie we wschodniej części Galicji²¹. Pierwsze spotkanie, na którym uformowała się idea Zjednoczenia, odbyło się 13 czerwca 1905 roku w Zaciszu, majątku Stanisława Ujejskiego. Przed każdym zjazdem jego plan – najczęściej trzydniowy – był rozsyłany do członków przez sekretarza koła²². Do prezydium pierwszego założycielskiego koła weszli: Stanisław Ujejski jako prezes i dr Jan Rozwadowski²³ w roli sekretarza. Ponadto w skład pierwszego koła wchodził: dr Adam Głazewski²⁴, Franciszek bar. Heydel, Józef Jurystowski²⁵, Leon Podlewski, Leon książę Puzyna²⁶, Wincenty Rozwadowski²⁷ i Władysław Serwatowski²⁸.

Organa towarzystwa:

Koła Zjazdów Rolniczych

Był to podstawowy organ towarzystwa. Każdy członek Zjednoczonych Zjazdów musiał należeć do jednego z kół. Docelowo każde z nich miało liczyć 10 członków. W uzasadnionych przypadkach możliwe były jednak od-

²⁰ *Kółka Ziemian*, „Rolnik”, nr 25, 15 VI 1906, s. 309.

²¹ Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im W. Stefanyka (dalej: LNNBU), Oddział rękopisów (dalej: rkps), fond (dalej: f) 9, *Zbiór rękopisów różnej proveniencji*, 94, *Zjednoczone stowarzyszenie zjazdów ziemskich. Materiały archiwum (statut, programy zjazdów właścicieli ziemskich itp.)* l. 1906–1917, k. 2.

²² Zakład Narodowy im. Ossolińskich (dalej: ZNiO), rkp, 7999/II, *Archiwum Rozwadowskich. Papiery Koła Zjazdów Rolniczych 1905–1919 ze zbioru Jana Rozwadowskiego. Korespondencja, programy, regulaminy, referaty, instrukcje, rachunki, przemówienia J. Rozwadowskiego itp.* k. 1.

²³ J. Zdrada, 1989–1991, s. 409–412.

²⁴ A. Wątor, 2015, s. 339.

²⁵ *Ibidem*, s. 339.

²⁶ T. Puzynianka, 1999, s. 124–125.

²⁷ [Red.], 2013, s. 103–105

²⁸ ZNiO, rkp, syg. 7999/II, *Archiwum Rozwadowskich. Papiery Koła Zjazdów Rolniczych 1905–1919 ze zbioru Jana Rozwadowskiego. Korespondencja, programy, regulaminy, referaty, instrukcje, rachunki, przemówienia J. Rozwadowskiego itp.*, k. 16; A. Szklarska-Lohmannowa, 1995, s. 339–340. M i J Serwatowscy, (W.R.), 1994, s. 111–113.

stępstwa od tej zasady. Dopuszczalny skład osobowy mieścił się w przedziale między 6 a 12 członków. Statut dopuszczał tworzenie dowolnej liczby kółek na terenie powiatu, w sytuacji, gdy liczba uczestników była zbyt duża. Natomiast w razie gdyby na terenie powiatu brakowało osób do założenia koła, statut przewidywał możliwość przyłączenia chętnych do najbliższego na terenie innego powiatu. Każdego roku we Lwowie zimą, w przededniu Zjazdu Ogólnego Zjednoczonych Kół, odbywały się Zjazdy poszczególnych Kół. Co trzy lata na Zjeździe Głównym dokonywane były wybory prezesa i sekretarza generalnego stowarzyszenia. Prezes przewodził wszystkim zjazdom koła, sekretarz zaś sporządzał protokoły z każdego posiedzenia i czuwał nad przestrzeganiem regulaminu²⁹.

Rada Główna

W jej skład wchodził prezes, sekretarz i jeden delegat z każdego z kół. Organ ten nadzorował – przy pomocy swego prezydium – poszczególne koła. Decydował także o akcjach towarzystwa skierowanych na zewnątrz. Do głównych zadań Rady należało: zarządzanie całokształtem spraw Zjednoczonych Zjazdów, dysponowanie majątkiem towarzystwa, decydowanie o przyjęciu bądź skreśleniu członka, przygotowywanie zasad jednolitego postępowania, zdawanie sprawy Zjazdowi Ogólnemu z działań przez siebie podjętych i z zarządu majątkiem. W razie potrzeby Rada Główna była też władna zwoływać nadzwyczajne Zjazdy Ogólne. Uchwalała regulamin i strzegła jego przestrzegania, zaś w razie złamania go przez któregoś z członków, egzekwowała kary nałożone przez Sąd Zjednoczonych Kół.

Rada Główna spośród swoich członków wybierała – na kadencję trwającą 3 lata – prezydium: prezesa, jego zastępcę i sekretarza generalnego Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych. Posiedzenia Rady Głównej zwoływało jej prezydium. Zasadą było, iż Rada zbierała się co najmniej raz do roku. Decyzje zapadały na niej zwykłą większością, w obecności przynajmniej połowy członków³⁰.

Zjazd Ogólny

Odbywał się co roku zimą we Lwowie, w terminie wyznaczonym przez Radę Główną. Do ważności swych uchwał Zjazd musiał zgromadzić co najmniej 1/3 członków Towarzystwa, zgodnie z stanem osobowym organizacji w czasie jego odbywania. Zjazd Ogólny (ZO), w ramach sprawowanych funkcji kontrolnych, debatował nad sprawozdaniem przedłożonym przez Radę Główną. Był władny udzielić Radzie absolutorium z zarządzania majątkiem towarzystwa lub go nie udzielić, a co za tym idzie – rozwiązać Radę Główną. W wypadku nieudzielenia absolutorium, ZO powoływał Radę Główną tymczasową, z tymczasowym prezesem i sekretarzem, by mogli oni zadecydować o odpowiedzialności Rady Głównej. Jeżeli chodzi o zasady jednolitego postępowania, przedłożone Zjaz-

²⁹ Ibidem, k. 3–4.

³⁰ Ibidem, k. 4–5.

dowi przez Radę Główną, Zjazd mógł przyjąć je, zmienić bądź odrzucić. Zjazd głosował także nad wnioskami poszczególnych członków Kół. Organ ten miał możliwość wprowadzania zmian statutowych bądź uchwalenia nowego statutu. W razie potrzeby był władny podjąć decyzję o rozwiązaniu towarzystwa. Ze swojego grona Zjazd wybierał członków Komisji Sprawdzającej.

Sąd Zjednoczonych Kół

Składał się z prezesa Zjednoczonych Kół (lub jego zastępcy), sekretarza generalnego i trzech członków wybranych przez Zjazd Ogólny na trzyletnią kadencję. Do jego kompetencji należało rozstrzygnięcie sporów między członkami towarzystwa, w sprawach towarzystwa dotyczących. Decydował o odpowiedzialności Rady Głównej, w razie nieuzyskania przez nią absolutorium na Zjeździe Ogólnym. W takim przypadku w składzie Sądu nie zasiadali prezes i sekretarz generalny, lecz tymczasowi prezes i sekretarz. Niezmiernie istotnym zadaniem tego organu było sądzenie i nakładanie kar na członków łamiących regulamin Zjednoczonych Zjazdów. Karą mogło być upomnienie, kara pieniężna albo wydalenie z towarzystwa³¹.

Komisja Sprawdzająca

Była powoływana przez Zjazd Ogólny, do badania sprawozdań Rady Głównej z zarządzania majątkiem Zjednoczonych Zjazdów i wnioskowania o udzielenie Radzie absolutorium³².

Cele statutowe

Towarzystwo w statucie postawiło sobie za cel oddziaływanie na rozwój rolnictwa poprzez „(...) pielęgnowanie jednolitości w działaniu i łączności wśród większych gospodarzy rolnych”³³. Do tego celu środkami obranymi przez towarzystwo było:

1. Odbywanie zjazdów poszczególnych Kół.
2. Uchwalanie zasad jednolitego postępowania.
3. Organizowanie instytucji, które będą popierać rozwój gospodarstw swoich członków³⁴.

Podstawowym warunkiem uczestnictwa w Zjednoczonych Kółach było posiadanie gospodarstwa o powierzchni ponad 100 ha. Do stowarzyszenia można było zostać przyjętym na dwa sposoby – bądź przez zdobycie $\frac{3}{4}$ głosów w Radzie Głównej, bądź przez przyjęcie do jednego z kół. W tym drugim przy-

³¹ Ibidem, k. 6.

³² Ibidem, k. 6.,

³³ LNNBU, rkp, f. 9, *Zbiór rękopisów różnej proveniencji*, 94, *Zjednoczone stowarzyszenie zjazdów ziemskich. Materiały archiwum (statut, programy zjazdów właścicieli ziemskich itp.) l. 1906–1917*, k. 2.

³⁴ Ibidem, k. 2.

padku za włączeniem kandydata do swojego grona musieli być wszyscy jego członkowie. Nowo przyjęty w chwili wejścia w skład danego koła wpłacał kwotę 20 koron do funduszu obrotowego. Następnie taką samą kwotą w formie corocznej „wkładki” zasilał fundusz obrotowy. Poza obowiązkami finansowymi, każdy kółkowicz miał także inne: był zobowiązany do uczestnictwa w Zjeździe Ogólnym, jak i do uczestnictwa w zjazdach swojego koła. W ciągu jednej serii zjazdów miał obowiązek zorganizowania spotkania (zjazdu) w swoim gospodarstwie i – po jego zwiedzeniu, poddania go ocenie zgromadzonych. Poza tym każdy z członków musiał stosować się do zasad jednolitego postępowania uchwalanych co roku przez Zjazd Ogólny, na wniosek Rady Głównej³⁵.

Pierwszym prezydentem Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych został Stanisław Ujejski, zaś sekretarzem generalnym dr Jan Rozwadowski. Pierwszym pełnym rokiem kalendarzowym działania Zjednoczonych Zjazdów był rok 1907.

Majątek stowarzyszenia stanowił fundusz obrotowy i fundusz żelazny (celowy). Fundusz obrotowy stanowiły składki członków, darowizny, zapisy, a także dochody z zakładanych przedsiębiorstw. Natomiast fundusz celowy, tzw. „żelazny”, miał być tworzony przez zarząd na konkretne potrzeby z darów na ten cel przeznaczonych bądź z części funduszu obrotowego.

2. Kółka Ziemiań (1906–1917)

Bratnią – w stosunku do Zjednoczonych Zjazdów – organizacją ziemiań było, powstałe w 1906 roku, Towarzystwo Kółek Ziemiań z siedzibą w Jarosławiu. Spotkanie założycielskie odbyło się w kwietniu tegoż roku w Pełkiniach, w majątku ks. Witolda Czartoryskiego³⁶. Jego celem było ułożenie regulaminu Towarzystwa. Stowarzyszenie to miało podobny cel jak Zjednoczone Zjazdy, zaś jego uczestnicy wywodzili się głównie ze środkowej i zachodniej Galicji. W skład pierwszego założycielskiego kółka wszedł jako prezes Witold Czartoryski, wiceprezesem został Stefan Myczkowski³⁷, sekretarzem – Jerzy Turnau³⁸. Pozostali członkowie to: Jan Czartoryski, Aleksander Dworski³⁹, Paweł Dzieduszycki, Marian Lisowiecki, Andrzej Lubomirski⁴⁰, Adam Łastowiecki⁴¹, Jan Mycielski, Roman Selpie, Włodzimierz Sulszewski, Włodzimierz Trzeciak, Eustachy Wolski⁴² i Jan Zabierzański.

³⁵ Ibidem, k. 2–3.

³⁶ Witold Czartoryski (1864–1945) – książę, polityk, poseł do Sejmu Galicyjskiego (1908–1914), członek Izby Panów w wiedeńskiej Radzie Państwa (od 1913), w czasie I wojny światowej w składzie Naczelnego Komitetu Narodowego i Rady Regencyjnej, w II RP senator (1922–1927), związany z endecją – zasiadał m.in. we władzach Stronnictwa Narodowego.

³⁷ M. Wolski, 2010b, s. 130–134.

³⁸ S. J. Turnau, 1996, s. 158–160.

³⁹ M. Wolski, 2007, s. 19–22.

⁴⁰ M. Tyrowicz i J. Zdrada, 1973, s. 2–4.

⁴¹ K. Łastowiecki (M.D.), 1998, s. 97–98.

⁴² M. Wolski, 2000, s. 184–186.

Towarzystwo Kółek Ziemian m.in. czuwało nad parcelacją ziemi swych uczestników, mając na względzie niedopuszczenie do sytuacji, kiedy majątek kółkowicza miałby przejść w ręce niepolskie i niechrześcijańskie⁴³. W początkowej fazie rozwoju organizacyjnego każde z kółek miało swój własny regulamin, który ustalał zasady organizacyjne. Zgodnie z regulaminem pierwszego koła związanego w powiecie jarosławskim, jego członkiem mógł być „właściciel, dzierżawca lub zarządca większego majątku z wyższym wykształceniem”⁴⁴. Inicjatorami powstania tego pierwszego kółka byli ks. Witold Czartoryski z Pełkiń oraz hr. Jan Mycielski z Wiśniowej⁴⁵. Pierwsze kółko miało charakter prywatny, bowiem dopiero po założeniu trzech oddziałów okręgowych regulamin przewidywał zawieranie stowarzyszenia ze statutem obowiązującym wszystkie kółka⁴⁶. W lutym 1907 roku uchwalono statut Towarzystwa, który następnie zaakceptować musiało Namiestnictwo⁴⁷.

Organa towarzystwa

Okręgowe Kółka Ziemian.

Mogły się składać z dowolnej liczby członków zamieszkujących ten sam lub sąsiednie powiaty (jeżeli w powiecie, z którego pochodził chętny, kółko nie istniało). Poszczególne zakładane kółka okręgowe były podstawowymi organami Towarzystwa. Powstanie każdego musiał zatwierdzić Komitet Kółek Ziemian. Statut nakładał również minimalną liczbę 4 spotkań w roku dla każdego zrzeszenia okręgowego. Członkowie za pomocą kartek wybierali spośród siebie na trzy lata prezydium. W jego skład wchodził przewodniczący, zastępca, sekretarz i skarbnik. Te dwie ostatnie funkcje mogła pełnić jedna osoba⁴⁸. Głównym obowiązkiem przewodniczącego, poza przewodniczeniem zebraniom, było rozstrzyganie głosowań, w których on sam nie uczestniczył, lecz w razie równości zabierał głos. Listę spraw poddawanych pod głosowanie układało prezydium, ale była też możliwość głosowania nad wnioskami członków. Każde ze zrzeszeń okręgowych uchwalało składki na swoje cele. Walne Zgromadzenie Towarzystwa mogło rozwiązać kółko okręgowe.

Komitet Towarzystwa Kółek Ziemian

Składał się z ośmiu członków wybranych zwykłą większością przez Walne Zgromadzenie oraz z dwóch członków kooptowanych przez poprzednio wybraną ósemkę. W posiedzeniach Komitetu mieli prawo brać udział prezesi kółek okręgowych lub ich zastępcy. Tak wybrany Komitet wyłaniał ze swego grona prezydium, tj. prezesa, dwóch wiceprezesów, sekretarza i skarbnika. Po-

⁴³ W. Czartoryski, 1912, s. 16.

⁴⁴ T. Kargol, 2010a, s. 48.

⁴⁵ *Rolnik 1867–1937*, 1938, s. 41.

⁴⁶ *Kółka ziemian*, dodatek do numeru 35 *Rolnika*, 24 VIII 1906, s. 1.

⁴⁷ T. Kargol, 2010a, s. 50.

⁴⁸ ZNiO, syg. 8002 II, *Statut Towarzystwa Kółek Ziemian*, [w:] *Papiery Rozwadowskich. Papiery Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego i Towarzystwa Kółek Rolniczych we Lwowie 1910–1920 ze zbiorów Jana Rozwadowskiego. Statuty, regulaminy, sprawozdania itp.*, k. 7.

dobnie do przepisów statutu odnoszących się do zrzeczeń okręgowych, stanowisko sekretarza i skarbnika mogła zajmować ta sama osoba. Prezes w razie potrzeby zwoływał posiedzenia Komitetu, mógł je także zwołać na wniosek 1/3 przewodniczących kółek okręgowych. Posiedzenia Komitetu zostawały zwoływane (najczęściej) do Jarosławia. Zebrania Komitetu miały służyć:

- przyjmowaniu nowych członków,
- przydzielaniu ich do Kółek okręgowych,
- tworzeniu nowych Kółek,
- układaniu porządku dziennego Walnych Zgromadzeń,
- omawianiu spraw dotyczących interesów ziemian,
- decydowaniu we wszystkich sprawach nieprzekazanych Walnemu Zgromadzeniu⁴⁹.

Komitet reprezentował na zewnątrz Kółka Ziemian, a prezes wraz z sekretarzem podpisywali pisma w imieniu Towarzystwa. Jedną z jego funkcji było zarządzanie majątkiem Towarzystwa. Do ważności uchwał niezbędny był komplet jego członków, czyli obecność co najmniej połowy uczestników organizacji⁵⁰.

Walne Zgromadzenie Towarzystwa Kółek Ziemian

Prezes Komitetu był zobowiązany do jego zwołania przynajmniej raz do roku. Zasadą było, iż miejscem jego odbywania był Jarosław, jednak w razie wniosku członków mógł być przeniesiony w inne miejsce. W zgromadzeniu mieli prawo brać udział wszyscy członkowie Kółek Ziemian. Zawiadomienie członków o terminie Walnego Zgromadzenia musiało nastąpić co najmniej dwa tygodnie przed nim. Do kompetencji Walnego Zgromadzenia należało:

- przyjmowanie lub odrzucanie sprawozdań rocznych Komitetu,
- udzielanie Komitetowi absolutorium z jego czynności,
- ustalanie wysokości opłat członków na rzecz Towarzystwa,
- wybór Komitetu Towarzystwa Kółek Ziemian,
- zmiany statutu,
- uchwalanie regulaminu Kółek Ziemian,
- rozstrzyganie wniosków kółek okręgowych,
- rozwiązywanie kółek okręgowych,
- rozwiązanie Towarzystwa.

Głosowania z reguły odbywały się przez podniesienie ręki, ale istniała też możliwość głosowania imiennego. Ten tryb głosowania zostawał zastosowany po wcześniejszym wniosku co najmniej 15 członków. Do ważności uchwał Walnego Zgromadzenia potrzebna była obecność 1/4 części uczestników Towarzystwa, w tym 1/3 przewodniczących kółek okręgowych⁵¹.

⁴⁹ Ibidem, k. 8–9.

⁵⁰ Ibidem, k. 9.

⁵¹ Ibidem, k. 10–11.

Cele statutowe

Celem powołania Towarzystwa Kółek Ziemian było “(...) zjednoczenie ziemian zbliżonych do siebie wykształceniem, przekonaniem religijnym, narodowym i społecznym jako też wyrobienie dzielnych gospodarzy przez wzajemne pouczanie i krytykę”⁵². Ziemianie stwierdzili, iż aby osiągnąć te cele będą:

1. Odbywać wspólne narady w sprawach ekonomicznych, rolniczych i narodowych.
2. Wzajemnie zwiedzać swoje gospodarstwa. Omawiać, krytykować je.
3. Zwiedzać gospodarstwa krajowe i zagraniczne.
4. Uczestniczyć w innych stowarzyszeniach mających na celu podniesienie stanu rolnictwa oraz prezentować w nich stanowiska Towarzystwa⁵³.

Majątek towarzystwa stanowiły wszelkie ruchomości i nieruchomości nabywane zarówno przez Komitet Kółek Ziemian, jak i poszczególne oddziały okręgowe. Członkiem towarzystwa mógł zostać każdy właściciel dóbr tabularnych⁵⁴, ich dzierżawca lub kierownik większego gospodarstwa rolnego posiadający wyższe wykształcenie. Kandydat musiał być przejęty przez któreś z kółek okręgowych albo Komitet Towarzystwa⁵⁵. To, co różniło Kółka Ziemian od Kół Zjazdów to fakt, iż każdy nowy członek musiał zostać najpierw polecony pisemnie przez trzech jego obecnych członków u prezesa Komitetu lub kółka okręgowego. Następnie nad tak zgłoszoną kandydaturą odbywało się głosowanie. Jeżeli kandydat nie otrzymał większości 3/4 głosów, nie zostawał przyjęty. Od tej decyzji nie przysługiwało odwołanie. Zasady głosowania nad skreśleniem dotychczasowego członka (w razie rażącego naruszenia regulaminu Kółek Ziemian) były tożsame.

Każdy kółkowicz miał prawo do uczestnictwa w zebraniach swojego zrzeszenia okręgowego i uczestnictwa w Walnym Zgromadzeniu z prawem głosu, zaś w posiedzeniach innych kół okręgowych mógł uczestniczyć jedynie z głosem doradczym. Jednocześnie każdy członek mógł być wybranym na wszystkie stanowiska w Towarzystwie⁵⁶.

3. Związek Ziemian we Lwowie (1907–1918)

Powstał na mocy uchwały Walnego Zgromadzenia delegatów Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego⁵⁷, z inicjatywy Jana Franciszka Ko-

⁵² Ibidem k. 3.

⁵³ Ibidem, k. 3–4.

⁵⁴ Dobra tabularne – nazwa kategorii dóbr ziemskich w Galicji. Od dóbr tabularnych płacono podatek, tzw. dominikalny, z których właścicielom służyły przywileje feudalne (jurysdykcja dominialna, władza policyjna, prawo do świadczeń pańszczyźnianych);

⁵⁵ ZNiO, syg. 8002 II, *Statut Towarzystwa Kółek Ziemian*, [w:] *Papiery Rozwadowskich. Papiery Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego i Towarzystwa Kółek Rolniczych we Lwowie 1910–1920 ze zbiorów Jana Rozwadowskiego. Statuty, regulaminy, sprawozdania itp.*, k. 4.

⁵⁶ Ibidem, k. 5.

⁵⁷ Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie – powstała w 1842 stanowa instytucja kredytowa. Głównym celem Towarzystwa było wspieranie zadłużonych właścicieli ziemskich

nopki z Brnia⁵⁸, 12 września 1907 roku i istniał w takiej formie do 1918 roku, a więc do odzyskania przez Polskę niepodległości. Oficjalna, pełna nazwa przyjęta przez towarzystwo, to: „Związek Ziemiaków we Lwowie, stowarzyszenie zarejestrowane z ograniczoną poręką”. Na główną siedzibę zostało wybrane miasto Lwów, przy jednoczesnym zaznaczeniu, że towarzystwo ma prawo do zakładania swoich filii⁵⁹.

Prezesem Związku Ziemiaków we Lwowie, a zarazem prezesem Rady Nadzorczej Związku był baron Jan Franciszek Konopka z Brnia. Jego zastępcą został Franciszek Rozwadowski. Skład Rady Nadzorczej dopełnili ks. Witold Czartoryski, Bogusław Cieński⁶⁰, dr Jan Rozwadowski i Jan Dydyński jako członkowie Rady. Stanowiska dwóch zastępców członków zajmowali Jerzy Turnau i Marian Lisowiecki⁶¹. Wydział Wykonawczy Rady Nadzorczej składał się z Jana Konopki, Franciszka Rozwadowskiego, Witolda Czartoryskiego, dr Jana Rozwadowskiego i Jerzego Turnaua. Natomiast w skład Dyrekcji Związku wchodziły cztery osoby, byli to Aleksander Dąbski, Stanisław Ujejski i dr Stanisław Deryng, zaś Edmund Biliński był zastępcą członków⁶².

Organa towarzystwa

Dyrekcja

Czołowe miejsce w strukturze Związku zajmowała Dyrekcja składająca się z trzech członków i dwóch zastępców. Ich kadencja trwała trzy lata. Dwoch dyrektorów i jednego zastępcę wybierała Rada Nadzorcza Związku, z grona uczestników Związku, pozostałego członka i dwóch zastępców powoływała Rada Nadzorcza na wniosek Dyrekcji Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, które było instytucjonalnym członkiem Związku z udziałem 500.000 koron. Dyrekcja reprezentowała sądownie stowarzyszenie, a każda jej decyzja obowiązywała wszystkich członków stowarzyszenia. Organ ten był zobowiązany do zajmowania się bieżącymi sprawami towarzystwa, przyjmowania i wykluczania członków. Zajmował się także formalnościami, prowadził księgi rachunkowe. Miał prawo do mianowania, a także odwoływania urzędników bądź pełnomocników Związku. Ważną powinnością Dyrekcji było coroczne składanie sprawozdania Radzie Nadzorczej ze swych czynności i zamknięcie rachunków. Zasiadający w Radzie nie mogli korzystać z pomocy kredytowej udzielanej przez Związek. Ten, znajdujący się w artykule 13. statutu, zakaz

i wsparcie ich w procesie oddłużania. Umożliwiło właścicielom ziemskim zaciągnięcie taniego, długoterminowego kredytu. Zob. W. Ostrożyński, 1892.

⁵⁸ J. F. Konopka, 2004, s. 62–65; J. Buszko, 1967–1968, s. 567–568.

⁵⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: AN Kr), oddział w Tarnowie (dalej: oddz. Tar), *Archiwum rodzinne Konopków z Brnia*, sygn. AKB 78, *Statut Związku Ziemiaków we Lwowie. Stowarzyszenia zarejestrowanego z ograniczoną poręką*, k. 1.

⁶⁰ A. Wątor, 2015, s. 339.

⁶¹ M. Wolski, 2010a, s. 105–109.

⁶² AN Kr, oddz. Tar, *Archiwum Konopków z Brnia*, sygn. AKB 78, *Skład Zarządu Związku Ziemiaków we Lwowie*, k. 1.

miał zapobiegać konfliktowi interesów w gronie Dyrekcji i uniemożliwiać sytuację, gdy jeden z jej członków głosowałby *de facto* w swojej sprawie. Jeżeli któryś z członków naruszył regulamin, bądź naraził na szkodę Związek, konsekwencje ponosili solidarnie wszyscy członkowie Dyrekcji⁶³.

Rada Nadzorcza

Organ ten składał się z sześciu członków i dwóch zastępców. Czterech członków i jednego zastępcę wybierało Zgromadzenie Ogólne bezwzględną większością spośród wszystkich zrzeszonych w Związku. Pozostałych dwóch jej uczestników i jednego zastępcę mianowała Dyrekcja Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Kadencja Rady trwała sześć lat, a więc przez dwie kadencje Dyrekcji Związku. Po trzech latach kadencji poprzez losowanie wymieniano dwóch spośród czterech członków wybranych poprzednio, a na ich miejsce Zgromadzenie Ogólne wybierało kolejnych dwóch na sześcioletnią kadencję. Statut zaznaczał jednak, iż ponowny wybór dwóch członków, którzy zostali wylosowani i zwalniali miejsca, jest dopuszczalny. Po upływie drugiej części kadencji, następowała taka sama zmiana. Natomiast członkowie Rady mianowani przez Dyrekcję Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego swój mandat pełnili do odwołania⁶⁴. Ten zapis pozwalał Radzie zachować ciągłość. Unikano dzięki temu sytuacji, w której na jednym Zgromadzeniu cała Rada Nadzorcza ulegałaby zmianie.

Rada Nadzorcza spośród swojego grona wybierała prezesa i wiceprezesa na okres trzech lat. Każdorazowy prezes Rady Nadzorczej był jednocześnie prezesem Stowarzyszenia. Rada zbierała się co najmniej raz na kwartał, a zwoływał ją prezes lub wiceprezes. Aby Rada mogła urzędować, wymagana była obecność czterech jej członków. Podejmowane przez nich uchwały musiały zapadać absolutną większością głosów. W sytuacji, kiedy głosy były podzielone, decydował głos przewodniczącego. Rada, jako organ nadzorczy nad czynnościami Dyrekcji, miała prawo do wglądu w stan prac i kasę Związku. W razie wykrycia naruszeń regulaminu była władna zawiesić lub usunąć członka Dyrekcji.

Do głównych, wyszczególnionych w statucie, zadań Rady Nadzorczej należało:

- wybór członków Dyrekcji i ustalanie wysokości ich wynagrodzeń,
- ustalanie instrukcji i regulaminu, który obowiązywał Dyrekcję,
- rozstrzyganie spraw, od których członek Dyrekcji odwołał się do Rady,
- podejmowanie decyzji o kupnie lub sprzedaży nieruchomości, dla realizacji wierzytelności Związku,
- wykluczanie członków,
- ustanowienie ogólnych zasad co do zakresu interesów Związku,
- zaciąganie pożyczek w imieniu Związku i ustalenie zasad co do kredytu dla jego członków,

⁶³ Ibidem, k. 4–5.

⁶⁴ Ibidem, k. 6.

- przystępowanie z udziałami do innych stowarzyszeń celowych, a także występowanie z tychże stowarzyszeń,
- zwoływanie Nadzwyczajnych Walnych Zgromadzeń⁶⁵.

W sprawach personalnych w odniesieniu do Dyrekcji Związku wymagana była obecność co najmniej pięciu członków Rady. W przypadku niewystarczającej liczby członków, spotkanie zwoływano ponownie, drugi raz osiem dni później. Na ponownym spotkaniu nie obowiązywał wymóg co do liczby osób na nim obecnych. Rada Nadzorcza wybierała spośród swojego grona trzy osoby do swojego Wydziału. W tym była zobowiązana do tego, by w skład Wydziału wszedł jeden delegat Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Wydział w imieniu Rady kontrolował Dyrekcję, mógł także wydawać prowizoryczne zarządzenia, które wymagały przegłosowania na kolejnym posiedzeniu Rady Nadzorczej, a także zawiesić wykonanie postanowień Dyrekcji⁶⁶.

Ogólne Zgromadzenie

Ogólne Zgromadzenia były dwojakiego rodzaju. Zwykłe Zgromadzenie Ogólne było zwoływane przez Dyrekcję co roku przed końcem kwietnia, natomiast nadzwyczajne Zgromadzenie Ogólne zwoływała Rada Nadzorcza w kilku przypadkach:

- na żądanie Dyrekcji Związku,
- na żądanie Dyrekcji Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego,
- na żądanie przynajmniej 40 członków Związku.

Ogłoszenie o Zgromadzeniu Ogólnym musiało być opublikowane, wraz z programem dziennym obrad, w jednym z dzienników we Lwowie, w Krakowie i w Czerniowcach, co najmniej 14 dni przed obradami. Ogólnemu Zgromadzeniu przewodniczył prezes Rady Nadzorczej, wraz ze swoim zastępcą. Zgromadzeni powoływali także sekretarza do spisania protokołu obrad⁶⁷.

Do uczestnictwa w obradach uprawniony był każdy z członków Związku Ziemian, który wykupił udział. Uczestnik posiadający od jednego do pięciu udziałów miał jeden głos. Każde kolejne pięć udziałów dodawało kolejny głos, z tym, że jeden członek nie mógł mieć więcej niż 40 głosów, bez względu na ilość posiadanych udziałów. Delegaci Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego mieli 200 głosów, każdy delegat mógł posiadać po 40 głosów, a co za tym idzie – było ich pięciu. Przed każdym Zgromadzeniem Ogólnym Dyrekcja była zobowiązana do stworzenia spisu akcjonariuszy Związku, wraz z zaznaczeniem posiadanych przez nich głosów. Następnie spis ten sprawdzał raz jeszcze przewodniczący Rady Nadzorczej. Głosowania odbywało się jawnie, o ile Zgromadzenie wcześniej nie uchwaliło utajnienia głosowania. Absolutna większość rozstrzygała głosowanie. Przy równości głosów za i głosów przeciw, wniosek upadał. Do prawomocności uchwał Zgromadzenia wymagana była obecność co najmniej jednej czwartej części jego członków. W przy-

⁶⁵ Ibidem, k. 6–7.

⁶⁶ Ibidem, k. 8.

⁶⁷ Ibidem, k. 8.

padku braku quorum za 15 dni zwoływane było kolejne Zgromadzenie, na którym ten warunek już nie obowiązywał. Statut zaznacza w artykule 20, iż zmiany statutowe bądź decyzja o rozwiązaniu stowarzyszenia mogą zapaść jedynie przy udziale dwóch trzecich zrzeszonych. Podczas obrad wybierana była Komisja Rewizyjna, składająca się z trzech członków i jednego zastępcy. Komisja sprawdzała zamknięcie rachunków Związku, po czym dzieliła się spostrzeżeniami z Dyrekcją i Radą Nadzorczą. Następnie przedstawiała wyniki Zgromadzeniu Ogólnemu. Statut wyszczególnia następujące kompetencje Zgromadzenia Ogólnego:

- uchwalanie zmiany statutu na wniosek Rady Nadzorczej,
- zatwierdzanie bilansu za rok ubiegły, po wcześniejszym wysłuchaniu Rady Nadzorczej i Komisji Rewizyjnej,
- rozdzielanie zysków lub strat między członków,
- udzielanie absolutorium Dyrekcji,
- wybieranie Rady Nadzorczej,
- uchwalanie rozwiązania Stowarzyszenia i likwidacji na wniosek Rady Nadzorczej lub komisji specjalnej powołanej przez poprzednie Zgromadzenie Ogólne dla zbadania spraw,
- podejmowanie uchwał odnośnie wniosków przedłożonych przez Radę Nadzorczą i członków Związku,
- określanie wysokości wynagrodzeń członków Rady Nadzorczej,
- wybieranie pełnomocników do prowadzenia procesów przeciw członkom Dyrekcji lub Rady Nadzorczej⁶⁸.

Cele statutowe

Statut Związku za główne zadanie przyjął utrzymanie i rozwój średniej, a także większej własności ziemskiej. Ten cel chciał Związek osiągnąć poprzez udzielanie pomocy swoim uczestnikom w kilku obszarach – prawnym, administracyjnym i finansowym. Aby to osiągnąć statut przewidywał szereg działań. Wśród nich wyróżniono:

- pomoc, pośredniczenie w uzyskaniu kredytu bądź udzielenie go z własnych funduszy. Taka pomoc miała służyć podnoszeniu wydajności gospodarstw, a co za tym idzie – zwiększeniu uzyskiwanych przychodów. Kredyt ten przyznawany był na inwestycje, powiększanie użytkowanych areałów, czy zakup inwentarza żywego lub martwego;
- pośredniczenie w dostarczaniu robotników stałych i sezonowych, służby. Przewidywano także pomoc w budowie domów dla robotników, pod nadzorem dyrekcji Związku;
- pomoc w organizacji gospodarstw, a także pośredniczenie w dzierżawie majątków, zawieraniu umów dzierżawnych;
- pośredniczenie przy sprzedaży majątków członków Związku lub działach rodzinnych⁶⁹.

⁶⁸ Ibidem, k. 9–10.

⁶⁹ Ibidem, k. 1–2.

Majątek

Związek Ziemian gromadził fundusze od swych uczestników, którzy chcąc do niego przystąpić musieli wykupić co najmniej jeden udział, wartości 500 koron. Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie przystąpiło do Związku Ziemian z liczbą 1000 głosów, czyli z udziałem wartości 500.000 koron. Na główny fundusz Związku składały się wpływy z wpłat za udziały Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego i pozostałych członków Związku, z składek członków na rachunek bieżący, z prowizji i opłat komisyjnych wpłacanych przez członków korzystających z działalności Związku i za zasiłek wpłacony na koszty Zarządu Związku przez Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie ze swoich dochodów. Istniał też fundusz rezerwowy. Po zamknięciu rachunków przez Dyрекcję z czystego zysku każdorazowo 20% zasilało fundusz rezerwowy. Z kolei 10% było przeznaczane na fundusz pokrycia ewentualnych strat. Pozostały zysk był przeznaczany na wynagrodzenie dla Dyrekcji i dywidendy dla członków, wypłacane zgodnie do stosunku posiadanych przez nich udziałów⁷⁰.

W takiej formie Związek Ziemian we Lwowie zakończył swoją działalność, w drugiej połowie 1918 roku, kiedy to został przekształcony na bank akcyjny⁷¹. W 1920 roku jego nazwa uległa zmianie na Bank Ziemian S. A.⁷².

Tendencje zjednoczeniowe

Kółka Ziemian dążyły do połączenia z Kołami Zjazdów, gdyż cele obydwóch towarzystw były tożsame. W prasie rolniczej pierwsze informacje na ten temat można odnaleźć na łamach „Rolnika”. W posiedzeniu Kółek Ziemian 14 stycznia 1910 roku uczestniczył dr Jan Rozwadowski w roli przedstawiciela Kół Zjazdów. Na zjeździe tym decyzje Kółek, przy udziale Rozwadowskiego, miały niejako być zobowiązujące dla całego ziemiaństwa galicyjskiego⁷³. Na Walnym Zjeździe w tym samym roku Witold Czartoryski mówił o Kólkach Ziemian i o Kołach Zjazdów, iż stanowią „bardzo poważne organizacje wyższej inteligencji rolniczej i ziemian pracujących na większym warsztacie rolniczym”⁷⁴. We wrześniu 1910 roku na zjeździe obydwie organizacje dyskutowały ewentualną możliwość zjednoczenia⁷⁵. W maju 1912 roku w zjeździe Kółek Ziemian we Lwowie uczestniczył delegat Kół Zjazdów⁷⁶. Milowym krokiem na drodze do zjednoczenia bratnich organizacji ziemiańskich było zebranie Naczelnego Komitetu Kółek Ziemian, które miało miejsce 31 października 1912 roku. Głównym celem tego spotkania było dostosowanie statutu w taki spo-

⁷⁰ Ibidem, k. 10–11.

⁷¹ *Z Banku Związku Ziemian*, „Rolnik”, nr 30, 20 IX 1918, s. 619.

⁷² T. Kargol, 2010b, s. 429.

⁷³ *Kółka Ziemian*, „Rolnik” nr. 6, 4 luty 1910, s. 79.

⁷⁴ *Walne Zgromadzenie Kółek Ziemian*, „Rolnik”, nr 10, 4 marca 1910, s. 143–145.

⁷⁵ *Posiedzenie Komitetu towarzystwa kółek ziemian*, „Rolnik”, nr. 37, 9 września 1910, s. 575.

⁷⁶ *Kółka Ziemian*, „Rolnik”, nr. 19, 10 maja 1912, s. 319.

sób, aby zjednoczenie z Kołami Zjazdów było możliwe⁷⁷. Z kolei na zjeździe rodziny Zamoyskich w 1912 roku Witold Czartoryski mówił o dwuletnich już staraniach ze strony Kółek Ziemian, aby połączyć się z „pokrewnym” stowarzyszeniem ze Wschodniej Galicji, „gdyż zasadniczych różnic nie ma w celach i dążnościach”⁷⁸. Wybuch I wojny światowej i przetaczający się przez te ziemie front przerwał na pewien czas te zabiegi. Sprawa zjednoczenia ziemiańskich towarzystw znalazła swój finał 19 marca 1917 roku. Tego dnia odbył się we Lwowie wspólny zjazd członków obydwóch organizacji.

4. Towarzystwo Kół Ziemiańskich (1917–1919)

Pierwsza wojna światowa przerwała działalność zarówno Kółek Ziemian, jak i Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych. W obydwóch towarzystwach jednak prowadzone były rozmowy mające na celu zjednoczenie. Istnienie dwóch ciał o tożsamych celach uznano bowiem za niepotrzebne. Niespodziewany wybuch wojny nie pozwolił dokonać zjednoczenia w 1914 roku. Sprawa zjednoczeniowa musiała poczekać do 19 marca 1917 roku, kiedy to członkowie obu towarzystw, po mszy w katedrze ojców jezuitów we Lwowie, dokonali oficjalnego połączenia Kółek Ziemian i Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych w Towarzystwo Kół Ziemiańskich⁷⁹.

Organa towarzystwa

1. Koła ziemiańskie: okręgowe i zjazdowe.
2. Rada Główna i jej prezydium.
3. Zjazd Delegatów.
4. Komisja sprawdzająca⁸⁰.

Novum, w stosunku do poprzednio omawianych stowarzyszeń, jest wprowadzenie rozróżnienia na Koła okręgowe i Koła zjazdowe. Ten fakt w pewien sposób znajduje wytłumaczenie we wcześniejszych formach, w jakich funkcjonowało ziemiaństwo galicyjskie. Kółka Ziemian tworzyły swoje kółka okręgowe, zaś Koła Zjazdów miały swoje Koła Zjazdów. Wyraźnie widać tu, że Towarzystwo Kół Ziemiańskich było sukcesorem obu tych organizacji. Koła Ziemiańskie okręgowe mogły liczyć od 6 do 20 członków z jednego lub z kilku powiatów położonych blisko siebie. Natomiast Koła Ziemiańskie zjazdowe mogły liczyć od 6 do 12 członków, bez względu na miejsce zamieszkania. Jedynym wymogiem, by ktoś mógł do takiego Koła dołączyć, było jednogłośnie głosowanie wszystkich członków za przyjęciem nowej osoby do swojego grona. Wszystkie koła były zobowiązane do przesyłania sprawozdań z każdego spotkania, jak i do sprawozdań rocznych⁸¹. Pozostałe organy Towarzystwa

⁷⁷ *Kółka Ziemian*, „Rolnik”, nr. 46, 15 listopada 1912, s. 686.

⁷⁸ W. Czartoryski, 1912, s. 19.

⁷⁹ *Koła ziemiańskie*, „Rolnik”, nr. 13, 30 marca 1917, s. 6.

⁸⁰ *Statut Towarzystwa Kół Ziemiańskich*, s. 7.

⁸¹ *Ibidem*, s. 8–9.

spełniały te same zadania i na zasadach podobnych do tych ze statutów organizacji je poprzedzających.

Na pierwszym posiedzeniu w marcu we Lwowie, po zatwierdzeniu statutu, wybrano 16 członków Rady Głównej Towarzystwa. Na prezesa został wybrany Witold Czartoryski. Zastępcami prezesa zostali: dr Adam Głazewski, hr. Jan Mycielski i Aleksander Dąbski. Na stanowisko sekretarza wybrany został Konrad Łuczewski. Referentami zostali Jerzy Turnau (Kół okręgowych) i Karol Krusenstern⁸² (Kół zjazdów), zaś skarbnikiem – Stanisław Ujejski⁸³.

Cele statutowe

Na pierwszym spotkaniu, w marcu 1917 roku uchwalono projekt statutu, który następnie zatwierdzono. Statut Kół Ziemiańskich w zasadniczy sposób nie różnił się od statutów Kół Zjazdów i Kółek Ziemian. Nowa organizacja stawiała sobie za cel „utrzymanie istnienia, wzmocnienia i rozwój polskiej większej własności ziemskiej, wpływ na spełnianie społecznych i narodowych zadań i obowiązków zawodu ziemiańskiego, oraz pielęgnowanie jednolitości w działaniach i łączności wśród większych gospodarzy rolnych”⁸⁴. Te cele Towarzystwo chciało osiągnąć poprzez:

- Tworzenie kół ziemiańskich: okręgowych i zjazdowych.
- Zjazdy poszczególnych kół, jak i wszystkich członków.
- Wywieranie wpływu na sposób spełniania przez członków obowiązków wobec ziemi, jej utrzymania, wydzierżawienia lub sprzedaży.
- Wytwarzanie solidarności i opinii ziemiańskiej w kraju.
- Urządzanie narad, wspólnych wycieczek.
- Kształcenie młodzieży ziemiańskiej w kierunku zawodowej pracy ziemiańskiej i poczucia obowiązków wobec ziemi.
- Organizowanie ferm doświadczalnych, rachunkowości rolniczej i wszelkich prac wchodzących w zakres gospodarstwa wiejskiego.
- Pracę w istniejących instytucjach ziemiańskich i rolniczych oraz organizowanie takich instytucji dla ziemian, z wykluczeniem wszelkich prac i spraw o charakterze politycznym⁸⁵.

Zarówno cele, jak i środki do ich osiągnięcia są podobne do tych z poprzednich towarzystw. Towarzystwo prowadziło wspólną rachunkowość rolną, fermy doświadczalne, zajmowało się kształceniem młodzieży ziemiańskiej itp. Jednorazowa wpłata wpisowa wynosiła 20 koron.

Członkiem Towarzystwa mógł być właściciel, dzierżawca lub samoistny kierownik gospodarstwa rolnego lub leśnego o obszarze powyżej 100 hekta-

⁸² M. Miedzianowska, 1992, s. 89–90.

⁸³ *Koła ziemiańskie*, „Rolnik”, nr 13, 30 marca 1917, s. 6; LNNBU, rkps, f. 9, Zbiór rękopisów różnej proveniencji, 1312, *Towarzystwo ziemiańskie we Lwowie. Protokoły posiedzeń głównej rady towarzystwa. 1917–1919*, k. 2.

⁸⁴ *Statut Towarzystwa Kół Ziemiańskich*, op. cit, s. 1–2.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 2.

rów⁸⁶. Pozostałe zasady członkostwa, sposób przyjęcia czy głosowania (balotu) były bardzo zbliżone do tych ze statutów Kół Zjazdów i Kółek Ziemian.

Działalność Kół Ziemiańskich zakończyła się w 1919 roku, kiedy to w Krakowie odbyło się spotkanie założycielskie Ogólnego Zjednoczenia Ziemian (OZZ). Spotkanie to zostało zorganizowane w ukryciu przed władzami Towarzystwa. W protokole z Rady Głównej 7 lutego 1919 roku, a więc cztery dni po spotkaniu konstytuującym Ogólne Zjednoczenie, protokolant zapisał, że ani na Radzie w styczniu, ani w jakikolwiek inny sposób sprawa nie była z Towarzystwem dyskutowana⁸⁷. Podczas spotkania 3 lutego w Krakowie mówiono o potrzebie większego zrzeszenia ziemian, o zajęciu się sprawą agrarną a także o uwolnieniu się od wpływów politycznych. W obliczu całkowitego nonsensu istnienia tych organizacji obok siebie, Prezydium Rady Głównej Kół Ziemiańskich zdecydowało o przedstawieniu sprawy połączenia się z Ogólnym Zjednoczeniem Ziemian na następnej Radzie Głównej, a sami członkowie prezydium: Witold Czartoryski, Jan Mycielski i Włodzimierz Dzieduszycki oddali swoje mandaty do dyspozycji Rady Głównej, aby możliwe były nowe wybory⁸⁸. Ostatni protokół z posiedzenia RG Kół Ziemiańskich odbytego 16 kwietnia stwierdza, iż wybrano Komisję porozumiewawczą, która w odpowiedzi na list OZZ z propozycją ostatecznego złączenia się obu organizacji, ma negocjować powyższą sprawę z OZZ⁸⁹.

Powodem, dla którego ziemianie zdecydowali się na utworzenie stowarzyszeń działających dla dobra większej własności, był fakt, iż szersze organizacje (Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie, Towarzystwo Rolnicze Krakowskie, Towarzystwo Kółek Rolniczych) nie spełniały wszystkich jej potrzeb. Z jednej strony, na ziemi galicyjskiej w początkowych latach XX wieku powstał wśród ziemian ruch samokształceniowy, wspomagający większą własność w jej zadaniach gospodarczych i społecznych, jak Kółka Ziemian i Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych, których program w wielu miejscach był tożsamy. Na początku działały oddzielnie (głównie ze względów logistycznych), ale od 1910 dążyły do zjednoczenia. Spełnienie się tego „marzenia”⁹⁰ – jak pisał Witold Czartoryski – odsunął w czasie wybuchu konfliktu światowego. W 1917 roku udało się jednak scalić dwie bratnie organizacje ziemiańskie. Z drugiej strony mamy założony w 1907 roku Związek Ziemian we Lwowie – instytucję bankową, dzięki której ziemianie udoskonalali swe gospodarstwa, dokonywali niezbędnych napraw, inwestycji. Współdziałanie tych związków umożliwiło ziemianom przetrwanie w tych trudnych czasach, czasach wielkich zmian społecznych, gospodarczych, politycznych. Niejednokrotnie obraz tych lat może-

⁸⁶ Ibidem, s. 4.

⁸⁷ LNNBU, rkps, f. 9, Zbiór rękopisów różnej proveniencji, 1312, *Towarzystwo ziemiańskie we Lwowie. Protokoły posiedzeń głównej rady towarzystwa. 1917–1919*, k. 34.

⁸⁸ Ibidem, k. 34–36.

⁸⁹ Ibidem, k. 38.

⁹⁰ W. Czartoryski, 1912, s. 19.

my odnaleźć w pojawiających się coraz liczniej pamiętnikach ludzi wywodzących się z warstwy ziemiańskiej⁹¹.

Bibliografia

Skróty

- ZPXXW *Ziemiańscy XX wieku*, Warszawa.
 PSB *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie, oddział w Tarnowie, Archiwum rodzinne Konopków z Brnia: Statut Związku Ziemiańców we Lwowie. Stowarzyszenie zarejestrowane z ograniczoną poręką, sygn. AKB 78, Archiwum Konopków z Brnia, Skład Zarządu Związku Ziemiańców we Lwowie,

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im W. Stefanyka:

Zbiór rękopisów różnej proveniencji, Zjednoczone stowarzyszenie zjazdów ziemskich. Materiały archiwum (statut, programy zjazdów właścicieli ziemskich itp.) l. 1906–1917 sygn. 9/94; Zbiór rękopisów różnej proveniencji, Towarzystwo ziemiańskie we Lwowie. Protokoły posiedzeń głównej rady towarzystwa. 1917–1919 sygn. 9/1312

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Archiwum Rozwadowskich. Papiery Koła Zjazdów Rolniczych 1905–1919 ze zbioru Jana Rozwadowskiego. Korespondencja, programy, regulaminy, referaty, instrukcje, rachunki, przemówienia J. Rozwadowskiego itp. Sygn. 7999/II

Statut Towarzystwa Kółek Ziemiańskich, [w]: Papiery Rozwadowskich. Papiery Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego i Towarzystwa Kółek Rolniczych we Lwowie 1910–1920 ze zbiorów Jana Rozwadowskiego. Statuty, regulaminy, sprawozdania itp., sygn. 8002 II

Źródła drukowane

Statut Towarzystwa Ziemiańskiego, Lwów 1917.

Prasa

„Rolnik” 1906 (nr 25); 1910 (nr 6, 10, 37,); 1912 (nr 19, 46); 1917 (nr. 13); 1918 (nr 30).

Opracowania

Buszko J., 1967–1968, *Konopka Jan Franciszek Stanisław*, PSB, t. XIII, s. 567–568.

Chorążki M., (oprac), 2013, *Relacje wojenne ziemian. Perspektywa dwóch pokoleń*, Kraków

Czartoryski W., 1912, *Kółka Ziemiańskie*, Kórnik

Daszyński I., 1902, *Strajki rolne w Galicji*, Kraków

⁹¹ A. Richter, 2017; M. Chorążki, 2013; S. Łoś, 2017; A. Krzeczunowicz, 2014; M.Sz. Karski, 2017.

- Feldman J., 1938, *Daszyński Ignacy*, PSB, t. IV, s. 448–454.
- Janowski B., 1938, *C. k. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie we Lwowie, Rolnik 1867–1937*, Lwów
- Kargol T., 2010a, *Od kółek ziemian do związku ziemian w Krakowie. Ruch organizacyjny ziemiaństwa w zachodniej Galicji i Małopolsce 1906–1939*, Kraków.
- Idem, 2010b, *Zapomniana inicjatywa galicyjskiego ziemiaństwa. Związek Ziemian we Lwowie 1907–1919*, [w:] *Lwów miasto – społeczeństwo – kultura, t. VII: Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia z dziejów Lwowa*, red. K. Karolczak, Ł. T. Sroka, Kraków, s. 420–430.
- Karski M. Sz., 2017, *Pamiętniki*, Warszawa.
- Kieniewicz S., 1938, *Czartoryski Jerzy Konstanty ks.*, PSB, t. IV, s. 278–279.
- Idem, 1959, *Gołuchowski Agenor*, PSB, t. VIII, s. 257–260.
- Konopka J. F., 2004, *Konopka Jan Franciszek Stanisław bar*, ZPXXW, t. VII, s. 62–65.
- Krzeczunowicz A., 2014, *Bołszowce. Wspomnienia z dzieciństwa na Kresach*, Warszawa
- Lippoman J. A., (zest.), 1898, *Pamiętnik Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego za czas od r. 1845 do r. 1895*, Kraków
- Łastowiecki K., 1998, (M.D.), *Łastowiecki Adam*, ZPXXW, t. 4, s. 97–98.
- Łoś S., 2017, „Świat się w mych oczach dwukrotnie zawalił...”. *Wspomnienia dyplomaty*, Kraków-Warszawa.
- Miedzianowska M., 1992, *Krusenstern Karol*, ZPXXW, t. 1, s. 89–90.
- Osmecki J., 1938, *Towarzystwo Rolnicze Krakowskie*, „Rolnik” 1867–1937, Lwów.
- Ostrożyński W., 1892, *Galicyjski Towarzystwo Kredytowe Ziemskie. Jego powstanie i półwiekowy rozwój*, Lwów.
- Puzynianka T., 1999, *Puzyna Leon Roman Longinus*, ZPXXW, t.1, Warszawa, s. 124–125.
- [Red.], 1962, *Isakowicz Izaak Mikołaj*, PSB, t. X, s. 170–171.
- [Red.], 2013, *Rozwadowski Jordan- Wincenty*, ZPXXW, t. 10, s. 103–105.
- Richter A., (red.), 2017, *Czas ziemiaństwa. Koniec XIX wieku–1945*, Warszawa.
- Rozwadowski J., 1904, *Ruskie bezrobocie w r. 1902. Uwagi o jego terenie*, Lwów.
- Serwatowscy M. i J., 1994, *Serwatowski Władysław Józef Ignacy*, ZPXXW, t. 2, s. 111–113.
- Szklarska-Lohmann A., 1994, *Sapieha Leon*, PSB, t. XXXV, s. 81–83.
- Szklarska-Lohmannowa A., 1995, *Serwatowski Władysław Józef*, PSB, t. XXXVI, s. 339–340.
- Turnau S. J., 1996, *Turnau Jerzy*, ZPXXW, t. 3, Warszawa, s. 158–160.
- Tyrowicz M., 1935, *Augustynowicz Odrowąż Bolesław*, PSB, t. I, s. 185.
- Tyrowicz M., Zdrada J., 1973, *Lubomirski Andrzej*, PSB, t. XVIII, s. 2–4.
- Wątor A., 2015, *Spis większych właścicieli ziemskich należących do Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w dzielnicy austriackiej „Galicja. Studia i materiały”*, t. 1, Rzeszów.
- Wolski M., 2000, *Wolski Eustachy Zygmunt*, ZPXXW, t. 5, s. 184–186.
- Idem, 2007, *Dworski Aleksander Henryk*, ZPXXW, t 8, s. 19–22.
- Idem, 2010a, *Lisowiecki Marian Waclaw*, ZPXXW, t. 9, s. 105–109.
- Idem, 2010b, *Myczkowski Stefan Mieczysław Teofil*, ZPXXW, t. 9, s. 130–134.
- Zdrada J., 1982, *Potocki Alfred Józef*, PSB, t. XXVII, s. 762–766.
- Idem, 1989–1991, *Rozwadowski (Jordan Rozwadowski) Jan Emanuel*, PSB, t. XXXII, s. 409–41.